

Anna Rozmus

DUSZPASTERSTWO PARAFII JAWOR
W CZASACH NOWOŻYTNYCH
W ŚWIETLE DOKUMENTÓW POWIZYTACYJNYCH

Diecezja wrocławska sięga swymi początkami zarania państwa polskiego oraz chrześcijaństwa w tej części Europy. Została powołana do istnienia na zjeździe gnieźnieńskim w 1000 r., kiedy to pielgrzymujący do grobu św. Wojciecha cesarz niemiecki Otton III, po uprzedniej zgodzie papieża Sylwestra II, uroczystie powołał do życia obok istniejącego już biskupstwa w Poznaniu, niezależną metropolię gnieźnieńską¹. W ramach metropolii utworzono wówczas trzy diecezje: krakowską, kołobrzeską i wrocławską². Powstała diecezja w miarę swojego rozwoju wymagała, jednak dla usprawnienia pracy duszpasterskiej, podziału na mniejsze jednostki organizacyjne stosowane w życiu Kościoła. Były to archidiakonaty. Archidiakonaty i archiprezbiteraty, czyli większe, a w ich łonie mniejsze okręgi, na które została podzielona diecezja, były ogniwem pośrednim pomiędzy biskupem u góry, a parafią u dołu. Głównym obowiązkiem archidiakona, stojącego na czele archidiakonatu było wizytowanie podległego kleru,

---

¹ J. PATER. *Z dziejów wrocławskiego Kościoła*. Wrocław 1997 s. 12.

² Informacje o powstaniu diecezji zawdzięczamy współczesnemu biskupowi z Merseburga Thietmarowi, który w swej kronice przekazał opis zjazdu. Wzmianka Thietmara podaje datę, imię pierwszego biskupa wrocławskiego Jana, nazwę diecezji oraz doniosły fakt utworzenia osobnej i jednej dla całego Śląska diecezji, poddanej pod zwierzchnictwo metropolii w Gnieźnie. Zob. T. SILNICKI. *Z dziejów Kościoła w Polsce*. Warszawa 1960 s. 204.

z wyjątkiem kleru katedralnego, który podlegał wizytacji samego biskupa. I tak obok najstarszego archidiaconatu wrocławskiego, wydzielony został archidiaconat głogowski w 1228 r., a następnie w roku 1230 opolski i na koniec archidiaconat legnicki w 1262 r.³ W wyniku postępującego rozwoju organizacji kościelnej, terytorium diecezji pokryło się siecią parafii. To właśnie parafie stanowiły podstawową komórkę Kościoła⁴. Ich centralnym ośrodkiem był kościół parafialny, zwykle najokazalszy budynek w okolicy, stojący w centrum miasta lub wsi⁵. Na czele duchowieństwa parafialnego stał proboszcz jako jedyny rządca parafii, podporządkowany biskupowi diecezji⁶.

1. WIZYTACJE KANONICZNE W ARCHIDIECEZJI WROCŁAWSKIEJ

Wizytacje parafii oraz innych instytucji kościelnych znane były na Zachodzie i w Polsce już w średniowieczu. Jednak na szerszą skalę praktykowano je dopiero od końca XVI w.⁷

Nabrały one nowego wymiaru po Soborze Trydenckim⁸. Wśród soborowych dekretów reformacyjnych został umieszczony nakaz wizytowania parafii każdej diecezji raz na rok, a w większych diecezjach

---

³ T. SILNICKI. *Dzieje i ustrój Kościoła Katolickiego na Śląsku do końca w. XIV*. Warszawa 1953 s. 346-350; TENŻE. *Z dziejów Kościoła*. s. 251.

⁴ S. LITAK. *Struktura i funkcje parafii*. W: *Kościół w Polsce wiek XVI-XVIII*. T. 2. Red. J. Kłoczowski. Kraków 1969 s. 275.

⁵ *Tamże*. s. 434.

⁶ *Tamże*. s. 447.

⁷ *Tamże*. s. 267.

⁸ Sobór Trydencki (1545-1563), stworzył podstawy pod odnowę dyscypliny i życia duchowego w Kościele katolickim, który wyłonił się po Soborze jako jasno sformułowany system doktrynalny i większy dynamizm religijny do walki z protestantyzmem. Na Soborze tym zatwierdzono oficjalnie Nicejsko-Konstantynopolikańskie Wyznanie Wiary jako podstawę wiary, uznano że zarówno Pismo Święte i Tradycja są źródłami wiary, że Kościół ma wyłączne prawo do interpretowania Biblii. Potwierdzono ustanowienie przez Chrystusa wszystkich 7 sakramentów. Wielkie znaczenie praktyczne miały także uchwały dotyczące seminariów duchownych, mianowania biskupów, synodów diecezjalnych. Zob. F. L. CROSS, E. A. LIVINGSTONE. *Encyklopedia Kościoła*. T. II. Warszawa 2004 s. 802-803; K. SCHATZ. *Sobory Powszechne, punkty zwrotne w historii Kościoła*. Kraków 2002 s. 161-210; A. D. BOROŃ, H. PIETRAS. *Dokumenty Soborów Powszechnych*. T. 4: (1511-1870). Kraków 2005 s. 185-867.

– co dwa lata. Biskupi mieli wizytować parafie osobiście lub przez swoich archidiaconów⁹.

Sytuacja Kościoła katolickiego na Śląsku w XVI w., po 50 latach działalności protestantów była tragiczna. Kościół katolicki poniósł ogromne straty, znacznie zmniejszyła się liczba duchowieństwa, znikły liczne klasztory, upadły parafie, a świątynie katolickie zostały zamienione na zbory innowiercze¹⁰. W takiej sytuacji wizytacje stały się koniecznością. Miały one na celu zwalczanie innowierstwa w terenie oraz utwierdzanie wiernych w wierze katolickiej. Rządcy diecezji mogli poznać stan umysłowo-moralny duchowieństwa i wiernych oraz zastosować środki zaradcze dla odrodzenia życia religijnego katolików. Wizytacje kanoniczne władz kościelnych obejmowały kontrolą działalność plebanów i ich pomocników oraz praktyki religijne. Przeprowadzano je według przygotowanych kwestionariuszy, obejmujących takie zagadnienia jak: duchowieństwo i personel pomocniczy, parafia, najważniejsze kościelne instytucje parafialne, stan i wyposażenie kościoła, kanoniczno-prawne regulacje¹¹ oraz gospodarcze stosunki parafii¹². Nie wszystkie pytania w kwestionariuszu były sformułowane syntetycznie, niekiedy znacznie je rozbudowywano. Przeciętnie umieszczano w nim od 50 do 150 pytań¹³. Po wizytacji sporządzano szczegółowe protokoły, które stanowiły źródło informacji o życiu religijnym i stanie Kościoła¹⁴.

Pierwszą wizytację w archidiecezji wrocławskiej w duchu postanowień trydenckich przeprowadził bp Marcin Gertsman¹⁵. Zarządzona

---

⁹ J. MANDZIUK. *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku, czasy reformacji protestanckiej reformy katolickiej i kontrreformacji 1520-1742*. T. 2. Warszawa 1995 s. 78.

¹⁰ *Tamże*. s. 53.

¹¹ Chodzi tu o takie zagadnienia jak: wezwanie, termin poświęcenia kościoła, fundator, kolator, patron, świeckie władztwo nad parafią, filie. Zob. J. KOPIEC. *Przepisy prawne dotyczące przeprowadzania wizytacji kościelnych w diecezji wrocławskiej w XVI- XVIII wieku*. W: *Kultura prawna w Europie Środkowej*. Red. A. Barciak. Katowice 2006 s. 89.

¹² Gospodarcze stosunki parafii należy rozumieć jako: uposażenie, stan materialny i poziom zarządu dobrami przynależnymi do parafii, prowadzenie rachunków i innych rejestrów, beneficjum, wysokość dochodów, inwentarz nieruchomości, fundacje. Zob. KOPIEC. *Przepisy prawne*. s. 89-90.

¹³ KOPIEC. *Przepisy prawne*. s. 88-90.

¹⁴ MANDZIUK. *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*. s. 78.

¹⁵ Biskup Marcin Gertsman (1574-1585), urodzony w Bolesławcu wychowany w protestantyzmie. Studiował we Frankfurcie nad Odrą i w Padwie. Podczas studiów padewskich przeszedł na katolicyzm, stając się jego gorliwym wyznawcą i obrońcą.

wizytacja diecezji wiązała się z zamiarem przeprowadzenia synodu diecezjalnego, zaplanowanego na rok 1580. Synod miał wtedy przyjąć uchwały synodu prowincjonalnego piotrkowskiego z 1577 r., na którym episkopat Polski uznał uchwały trydenckie za obowiązujące w całym Kościele w Polsce¹⁶. Z tej wizytacji zachowały się jedynie materiały powizytacyjne z archidiaconatu wrocławskiego i głogowskiego. O następnej wizytacji nie ma bliższych danych, akta bowiem zaginęły. Jedynym źródłem potwierdzającym przeprowadzenie wizytacji jest informacja z dekretu bpa Andrzeja Jerina¹⁷ z 1590 r., w którym nakazał on archidiaconom i innym komisarzom przeprowadzenie szczegółowej wizytacji. Kolejna zlecona kontrola diecezji odbyła się za sprawą biskupa Jana VI Sitscha¹⁸. Nie zachowały się jednak akta powizytacyjne.

W 1614 r. wizytację zarządził bp Karol Habsburg¹⁹. O działalności wizytacyjnej z tych lat źródła milczą, za wyjątkiem pracy archidiacona wrocławskiego, który w swych protokołach powizytacyjnych ukazuje ogromniszyszczeń, jakie niosła za sobą tocząca się wojna trzydziestoletnia.

Lata 1651-1652 datują wizytację zleconą przez bpa Karola Ferdynanda Wazę²⁰. Dokumentacja kontroli jest bogata – pozostały akta

---

Sprowadził do Wrocławia jezuitów. Zob. J. PATER. *Poczet biskupów wrocławskich*. Wrocław 2000 s. 73.

¹⁶ KOPIEC. *Przepisy prawne*. s. 91; K. BORCZ. *Synod biskupa Marcina Gertsmana*. „Rocznik Teologiczny Śląska Opolskiego” 1:1968 s. 293-313.

¹⁷ Biskup Andrzej Jerin (1585-1596), pochodził z Riedlingen w Szwabii. Studiował w Collegium Germanicum w Rzymie. Jego rządy w diecezji wypełniała troska o naprawienie szkód, jakie na Śląsku wyrządził protestantyzm. Ufundował w Nysie zakład wychowawczy Św. Andrzeja. Zob. PATER. *Poczet biskupów*. s. 75.

¹⁸ Biskup Jan VI Sitsch (1600-1608), pochodził z rodu szlacheckiego zamieszkałego na Śląsku koło Otmuchowa. Studiował prawo w Krakowie i w Wiedniu. Ostro przeciwstawiał się protestantom w księstwie nyskim. Próbował ożywić życie religijne w klasztorach cysterskich w takich miejscowościach jak: Lubiąż, Henryków, Kamieniec, Krzeszów. Zob. PATER. *Poczet biskupów*. s. 81.

¹⁹ Karol Habsburg (1608-1624), brat cesarza Ferdynada II, z całą energią przystąpił do rekatolicyzacji Śląska. Po wybuchu wojny trzydziestoletniej w 1618 r. schronił się przed protestantami na dworze Zygmunta III Wazy. Sprawując wiele godności i funkcji, mianował w 1619 r. królewicza polskiego Karola Ferdynanda Wazę biskupem koadiutorem wrocławskim. Zob. PATER. *Poczet biskupów*. s. 83

²⁰ Biskup Karol Ferdynand Waza (1625-1655), czwarty syn Zygmunta III Wazy i Konstancji Habsburżanki. Zarządził wizytację całej diecezji, za jego panowania w 1653 r. odbył się Synod w Nysie. Zob. PATER. *Poczet biskupów*. s. 85.

powizytacyjne z archidiaconatu legnickiego, opolskiego i wrocławskiego. Brakuje natomiast wiadomości z archidiaconatu głogowskiego. Wyniki kontroli były tak bardzo niezadowolające, że rok później zwołano synod w Nysie²¹.

Biskup Sebastian Rostock²² polecił w 1666 r. kolejną wizytację. Zachował się obszerny obraz pracy duszpasterskiej w archidiaconacie wrocławskim. Relacje z archidiaconatu legnickiego i głogowskiego ukazują smutny stan katolicyzmu na terytoriach opanowanych przez protestantów. Źródła milczą o wizytacji w archidiaconacie opolskim w tym okresie. Kolejni rządcy: Kard. Fryderyk Hessen²³ i bp Franciszek Ludwik Neuburg²⁴ również przeprowadzili wizytacje kanoniczne²⁵.

Akta wizytacyjne diecezji wrocławskiej z XVI i XVII wieku opracował i wydał drukiem J. Jungnitz w czterotomowym dziele zatytułowanym *Visitationsberichte der Diözese Breslau*, (tom I: *Archidiaconat Breslau*²⁶, tom II: *Archidiaconat Oppeln*²⁷, tom III: *Archidiaconat Glogau*²⁸ i tom IV: *Archidiaconat Liegnitz*²⁹). Materiał historyczny zawar-

---

²¹ Celem synodu (26-28 V 1653) było przeprowadzenie gruntownej reformy całego życia kościelnego w diecezji po długotrwałej wojnie. Zob. MANDZIUK. *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*. s. 77.

²² Sebastian Rostock (1665-1671), rodowity Ślązak, urodzony w Grodkowie w 1607 r., studia filozoficzno-teologiczne odbył w akademii jezuickiej w Ołomuńcu, wiencząc je w 1636 r. doktoratem z teologii. Dla swej działalności duszpasterskiej szczególną pomoc znalazł w zakonie jezuitów i kapucynów. Zob. PATER. *Poczet biskupów*. s. 91.

²³ Fryderyk Hessen-Darmstadt (1671-1682), pochodził z książęcej rodziny protestanckiej, w Rzymie w 1636 r. przeszedł na katolicyzm, kładł wielki nacisk na uroczyste odprawianie nabożeństw, rozwój kultu eucharystycznego, za jego rządów została wzniesiona pierwsza barokowa budowla na Śląsku – kaplica św. Elżbiety przy katedrze wrocławskiej. Zob. PATER. *Poczet biskupów*. s. 93.

²⁴ Franciszek Ludwik Pfalz-Rhein Neuburg (1683-1732), wywodził się z rodziny książęcej. Jego siostra Eleonora była żoną cesarza Leopolda I. Szczególną uwagę poświęcił szkolnictwu i pielęgnowaniu chorych oraz rozwojowi życia zakonnego w diecezji. Był typowym dla baroku biskupem, który przyczynił się do rekatalizacji Śląska bardziej jako człowiek świecki aniżeli duchowny. Zob. PATER. *Poczet biskupów*. s. 95.

²⁵ MANDZIUK. *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*. s. 78-81.

²⁶ Archidiaconat Breslau. Breslau 1902.

²⁷ Archidiaconat Oppeln. Breslau 1904.

²⁸ Archidiaconat Glogau. Breslau 1907.

²⁹ Archidiaconat Liegnitz. Breslau 1908.

ty w tych źródłach wykorzystał W. Urban³⁰ w publikacji zatytułowanej *Z dziejów duszpasterstwa w archidiakonacie legnickim w czasach nowożytnych do XIX wieku*³¹.

2. WIZYTACJE KANONICZNE W PARAFII JAWOR

Jawor jest bardzo malowniczym miastem o ponad 750-letniej i bogatej historii, leżącym w dorzeczu środkowej Nysy Szalonej. To właśnie wokół kościoła i parafii rozwijało się życie religijne ówczesnych mieszkańców grodu. Jaworskiemu kościołowi poświęcono jednak niewiele miejsca w literaturze przedmiotu. Może to opracowanie oparte o materiały powizytacyjne stanie się jedną z małych prób wypełnienia dotkliwej luki w historiografii miasta. Akta powizytacyjne są bowiem wszechstronnym źródłem informacji dotyczących problematyki religijno-społecznej.

Burzliwa i trudna historia Jawora, szczególnie w XVI w. przynoszącym okres wielkich dysput religijnych, jak i ogromne zniszczenia jakie pozostawiła za sobą wojna trzydziestoletnia, sprawiły że Jawor musiał stawić czoło wielkim dziejowym wyzwaniom. Warunki życia mieszkańców i pracy duszpasterskiej na terenie miasta w omawianym okresie nie były łatwe. Już w latach dwudziestych XVI w. docierają tu nowinki reformatorskie, a w późniejszym okresie, dzięki radzie miasta protestantyzm stał się powszechny i praktykowany.

Pierwszym wiarygodnym źródłem wskazującym na istnienie parafii w Jaworze jest wykaz aktów darowizn dla klasztoru trzebnickiego, sporządzony w kancelarii Bolesława Rogatki 18 października 1242 r., gdzie widnieje podpis ks. Walentego proboszcza z Jawora³².

---

³⁰ Wincenty Urban (1911-1983), biskup sufragan wrocławski, profesor Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie i Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu, historyk Kościoła. Był dyrektorem Archiwum i Muzeum Archidiecezjalnego oraz Biblioteki Kapitulnej. Największy powojenny donator kapitulnych zbiorów bibliotecznych. Opublikował katalog zbiorów archiwalnych i muzealnych oraz rejestry zawartych w nich dokumentów. Zob. J. MANDZIUK *Słownik księży pisarzy archidiecezji wrocławskiej 1945-1992*. Warszawa 1997 s. 333.

³¹ W. URBAN. *Z dziejów duszpasterstwa w archidiakonacie legnickim w czasach nowożytnych do XIX wieku*. Wrocław 1973.

³² J. RYBOTYCKI. *Dzieje parafii rzymsko-katolickiej i kościoła Św. Marcina w Jaworze (1242-1992)*. Jawor 1992 s. 9.

Już w pierwszej połowie XIII w. funkcjonowała tu kasztelania, a w 1274 r. Bolesław Rogatka wyodrębnił księstwo jaworskie³³. Wzmianki o jaworskich duszpasterzach w XIII w. wskazują, że sprawowali oni urząd proboszcza i równocześnie kapelana księżęcego grodu w Jaworze³⁴. Pierwszym proboszczem (1279-1304), przy wznoszonym kościele św. Marcina i jednocześnie kapelanem dworu księcia Bolka I, był ks. Mikołaj. W okresie duszpasterzowania kolejnego proboszcza Jana (1305-1334) kończono budowę kościoła św. Marcina³⁵. U schyłku XIV w. Jawor liczył 1500 do 2000 mieszkańców, posiadał zamek książęcy z kaplicą zamkową, pierścień murów obronnych z czterema bramami, kościół parafialny, dwie kaplice, synagogę, ratusz, sukienice, mennicę, szpital, łaźnię miejską i ponad 200 drewnianych domów mieszczańskich³⁶. W latach 1485-1489 nastąpiła budowa klasztoru bernardyńskiego i kościoła pw. Najświętszej Marii Panny i św. Andrzeja Apostoła³⁷. W roku 1501 król Czech i Węgier Władysław II Jagiellończyk zrzekł się prawa lennego i patronatu nad kościołem w Jaworze na rzecz jaworskiej rady miejskiej. Casus ten ułatwił w późniejszym czasie wprowadzenie kultu protestanckiego do kościoła parafialnego w Jaworze³⁸.

W latach dwudziestych XVI w. trafiły do Jawora nowinki reformatorskie Marcina Lutra. Pierwsze kazania ewangelickie głosił tu w 1526 r., w kościele św. Marcina, Samuel Frenzel. Do 1551 r. duchowni katolicy i ewangelicy na przemian sprawowali liturgię dla swoich wiernych w kościele parafialnym. Sympatyzująca z nurtem luteranckim rada miasta postanowiła, zgodnie z przysługującym jej prawem, powołać na proboszcza kościoła św. Marcina duchownego ewangelickiego. Wywołało to konflikt z biskupem wrocławskim o obsadę probostwa w Jaworze³⁹. Protestantyzm zyskał tytuł wyznawców, m.in. dlatego, że opustoszał klasztor ojców bernardynów. W roku 1565 zanotowano odejście ostatniego mnicha⁴⁰. W drugiej połowie XVI w. nasiliły się konflikty między luteranami a władzami cesarskimi.

³³ F. GRZYWACZ. *Jawor*: Legnica 1999 s. 3.

³⁴ RYBOTYCKI. *Dzieje parafii rzymsko-katolickiej*. s. 11.

³⁵ *Tamże*. s. 20.

³⁶ J. RYBOTYCKI. *Jawor od A do Z*. T. 1. Jawor 1997 s. 47.

³⁷ *Tamże*. s. 48.

³⁸ RYBOTYCKI. *Dzieje parafii rzymsko-katolickiej*. s. 12-13.

³⁹ B. SKOCZYŁAS-STADNIK. *Z drewna i gliny. Kościół Pokoju w Jaworze*. Legnica 2004 s. 5.

⁴⁰ RYBOTYCKI. *Jawor od A do Z*. s. 49.

To wrogie nastawienie doprowadziło do wojny o podłoże religijnym, trwającej trzydzieści lat (1618-1648)⁴¹. W Jaworze przed wojną trzydziestoletnią żyło ponad 1000 rodzin, w następstwie wyniszczających miasto bitew, licznych przemarszów i kwaterunków wojsk, pożarów, klęsk głodowych i epidemii dżumy, liczba rodzin spadła do 60. W ostatnim roku wojny trzydziestoletniej oddziały cesarskie zdobyły miasto i zamek jaworski, obsadzone przez szwedzką załogę. W odwecie za rzekome sprzyjanie Szwedom, spalono miasto i zamek. Ocalały jedynie kościoły, kaplice, domy w rynku i ratusz⁴². Krwawą wojnę zakończył pokój westfalski, podpisany 24 października 1648 r. W artykule 5 traktat regulował także sprawy wyznaniowe śląskich ewangelików. W paragrafie 40 tego artykułu obiecano im, że będą mogli wybudować kościoły za murami trzech miast: Głogowa, Jawora i Świdnicy na własny koszt po uzyskaniu pozwolenia od cesarza⁴³.

W roku 1651, w okresie odbudowy miasta, odbyła się wizytacja kanoniczna przeprowadzona przez archidiakona legnickiego Filipa Jakuba Jerina. Z dokumentów powizytacyjnych dowiadujemy się, że w mieście znajdował się murowany kościół posiadający 19 ołtarzy⁴⁴, jednak wierni katolicy byli nieliczni. Funkcję proboszcza sprawował w tym czasie czterdziestoletni, pochodzący z Wrocławia ks. Baltazar Seelbach⁴⁵. Prowadził on systematycznie zapisy metrykalne i miał bogatą w zbiory bibliotekę, brakowało w niej jednak katechizmu rzymskiego. Ksiądz ten obchodził święta zgodnie z bullą papieża Urbana VIII, ogłaszał na ambonie posty, święcił świece i popiół. Na Boże Ciało i dni krzyżowe urządzał uroczyste procesje. Był również gorliwy w odprawianiu Mszy św. i głoszeniu egzort tygodniowych i wielkopostnych. Odwiedzał też chorych, zanosił im Najświętszy Sakrament

---

⁴¹ Wojna trzydziestoletnia (1618-1648), była jedną z największych i najbardziej krwawych wojen w dziejach ludzkości, w której przez 30 lat zmagaly się ze sobą potęgi europejskie oraz krzyżowały interesy polityczne, ekonomiczne, dynastyczne i religijne. Zakończona pokojem westfalskim w 1648 r. Pozostawiła Śląsk w ruinie. Zob. MANDZIUK. *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*. s. 113-118; Z. WÓJCIK. *Historia Powszechna. Wiek XVI-XVII*. Warszawa 1995 s. 351.

⁴² RYBOTYCKI. *Jawor od A do Z*. s. 49.

⁴³ SKOCZYŁAS-STADNIK. *Z drewna i gliny*. s. 7.

⁴⁴ Informacja ta pozwala na zweryfikowanie notatki w kronikach Jawora o pożarze kościoła Św. Marcina, odnotowanym 18 maja 1648 r. Zob. RYBOTYCKI. *Jawor od A do Z*. s. 49.

⁴⁵ Ks. Baltazar Seelbach był proboszczem Jawora w latach 1651-1652. Zob. RYBOTYCKI. *Dzieje parafii rzymsko-katolickiej*. s. 30.

i chociaż było to miasto protestanckie, dokonywał wizyt publicznie z zakrystianem idącym ze światłem i dzwonkiem. Chrztu świętego udzielał według rytu katolickiego, ale najczęściej po niemiecku. Zajmował się również badaniem nupturientów pod względem wiary. Katolików nie dopuszczał do zawarcia małżeństwa bez spowiedzi, Komunii św. i trzech zapowiedzi. Spowiedzi słuchał ubrany w komżę i stułę. Wśród różnych zaleceń powizytacyjnych znalazł się także nakaz zakupu katechizmu rzymskiego, w celu świadomej katechizacji młodzieży. Filię jaworskiej parafii stanowił kościół w Paszowicach⁴⁶, jednak w miejscowości tej nie było katolików⁴⁷.

Okres do kolejnej wizytacji w Jaworze to czas, w którym rosły napięcia między katolikami a protestantami. W 1650 r. cesarska komisja redukcyjna odebrała ewangelikom kościół św. Marcina. Wobec tych ograniczeń wyznaniowych ewangelicy zmuszeni byli złożyć do cesarza petycję o wydanie pozwolenia na budowę kościoła. Wreszcie 3 września 1652 r. cesarz wydał dokument, pozwalający na wybudowanie kościoła, ale „tylko z drewna i gliny”. Po przeprowadzonej w tym celu zbiórce pieniędzy udało się zgromadzić 4600 talarów. Magistrat Jawora podarował zaś na budowę 300 pni drzew. W końcu 24 kwietnia 1654 r. położono kamień węgielny pod budowę Kościoła Pokoju w Jaworze. Projekt kościoła wykonał inżynier wojskowy, podporucznik Albert Saebisch⁴⁸. Już 30 września 1655 r. zakończono budowę, a 20 grudnia poświęcono Kościół Pokoju⁴⁹.

---

⁴⁶ Paszowice wieś położona 3 km na południowy zachód od Jawora. Zob. S. JASTRZĘBSKI. *Jawor i okolice*. Wrocław 1972 s. 134.

⁴⁷ W. URBAN. *Z dziejów duszpasterstwa*. s. 14-15.

⁴⁸ Albert Saebisch (1610-1688), był synem radycy księcia brzeskiego. Był matematykiem i filozofem. Podróżował po Europie, towarzysząc m.in. synom księcia brzeskiego w czasie peregrynacji po Francji. Zwiedził Anglię i Niderlandy. W Hadze zdobył tytuł inżyniera. Od 1640 r. mieszkał we Wrocławiu. Swoje umiejętności wykorzystał, przygotowując projekty Kościołów Pokoju, w Głogowie, Jaworze i Świdnicy. Zob. SKOCZYŁAS-STADNIK. *Z drewna i gliny*. s. 8.

⁴⁹ Kościół Pokoju w Jaworze to budowla orientowana, typu bazylikowego, trójnawowa. Nawa główna pokryta jest dachem dwuspadowym. Konstrukcja kościoła Pokoju w Jaworze nawiązuje do tradycyjnego budownictwa śląskiego, posługującego się techniką ryglowo-szachelcową. Ściany kościoła tworzą systemy słupów i poziomych rygli, wzmocnionych ukośnymi belkami zwanymi krzyżulcami. Bryła kościoła zdumiewa swą wielkością i prostotą konstrukcji. Zob. SKOCZYŁAS-STADNIK. *Z drewna i gliny*. s. 8-9.

Następną wizytację w Jaworze przeprowadził w 1668 r. ks. Ignacy Leopold Lassel a Climan, protonotariusz opolski, kanonik kapituły katedralnej we Wrocławiu, archidiakon kolegiaty w Legnicy. Oto obraz pracy duszpasterskiej, jaki ukazuje się nam w świetle dokumentów powizytacyjnych: jako proboszcz pracował tu w tym czasie ks. Maciej Ignacy Sartorius⁵⁰, liczący wówczas 48 lat, magister filozofii, Ślązak, wyświęcony na kapłana w 1647 r. Często odprawiał on Msze św. celem umocnienia w wierze parafian. Kazania głosił na przemian z wikariuszem. Zgodnie z praktyką Kościoła dokonywał poświęcenia wody chrzcielnej, paschału, odmawiał litanie i odprawiał procesje. Podczas pełnienia przez niego funkcji proboszcza, przestrzegano należytego obchodzenia świąt, wigilii, wykonywania wszystkich odpustów. Urządzano uroczyste nieszpory przed świętami i niedzielami oraz procesje. Zaniedbywano jedynie prowadzenia nauki chrześcijańskiej. W soboty Wielkiego Tygodnia proboszcz odprawiał litanie, *Salve Regina* i kolektę. Nabożeństwo to zaprowadził magistrat w czasie zarazy. Spowiedzi słuchano w kościele jaworskim w komży i stule. Przyjmowano również do spowiedzi i obcych parafian, zwłaszcza w okresie wielkanocnym, za zgodą właściwego proboszcza. Wiernych katolików w 1668 r. było w Jaworze około 240. Wielu z nich korzystało z nabożeństw odprawianych przy kościele klasztornym u franciszkanów. Młodzież do Komunii św. przygotowywał proboszcz. Odwiedzano chorych i udzielano im Komunii św. Przed zawarciem małżeństwa w parafii wygłaszano trzy zapowiedzi. Małżeństwa błogosławiono po niemiecku. Akatolików grzebano bez ceremonii kościelnych. Na życzenie członków rodzin wygłaszano mowy pogrzebowe. W okresie Wielkiego Postu śpiewano w kościele jaworskim psalm *Miserere*. Z dokumentów dowiadujemy się także, że w Jaworze istniał jeden szpital. Kapelanem w parafii Jawor był w owym czasie ks. Marcin Zimmermann, człowiek uczciwy i wykształcony. Parafianie chwalili go za wygłaszane kazania. Jako kościół filialny wymieniono Paszowice, znajdował się on w złych warunkach⁵¹.

Kolejna wizytacja kanoniczna miała miejsce w roku 1677. Przeprowadził ją na podstawie mandatu ks. Fryderyka kardynała Hessena, biskupa wrocławskiego, Jan Maksymilian Strauss, archidiakon legni-

---

⁵⁰ Ks. mgr Maciej Sartorius był proboszczem w Jaworze w latach 1652-1687. Zob. RYBOTYCKI, *Dzieje parafii rzymsko-katolickiej*, s. 30.

⁵¹ URBAN, *Z dziejów duszpasterstwa*, s. 23-24.

cki. Oto jaki obraz parafii jaworskiej maluje się w świetle dokumentów po tej wizytacji: stan wiernych w Jaworze, według tejże relacji, przedstawiał się mizernie. Oprócz członków magistratu i ławników do Kościoła należało zaledwie kilku katolików, a nie istniała żadna nadzieja nawrócenia oderwanych do prawdziwej wiary. Główną przeszkodą od 1655 r. był protestancki kościół pw. Ducha Świętego, który w dni świąteczne nawiedzali bardzo licznie mieszczanie. Pasterze luterscy, przy tymże kościele, za pozwoleniem katolickiego proboszcza po otrzymaniu kartki udzielali chrztu, odwiedzali chorych, odprowadzali pogrzeby jako duszpasterze miejsca. Nadużycia tego rodzaju spowodowały wielki upór i zatwardziałość wśród ludu wiejskiego i mieszczan. Jako proboszcz duszpasterzował w 1677 r. w jaworskiej parafii w dalszym ciągu ks. Maciej Ignacy Sartorius, mający do pomocy kapelana w osobie ks. Kaspra Franciszka Scribanusa, Ślązaka, święconego w Ołomuńcu w 1676 r. Proboszcza Sartoriusa cechowała zbytnia łagodność wobec protestantów i beztroska wobec tego wszystkiego, co działo się w Kościele. Nie wykazywał on specjalnej gorliwości⁵².

Wizytację kanoniczną w roku 1687 w Jaworze przeprowadził Jan Maksymilian Strauss, archidiacon legnicki. W sprawozdaniu powizytacyjnym z 1687 r. kościół w Jaworze nazwany został bazyliką, której patronem pobożni przodkowie obrali św. Marcina. Stan wiernych przedstawiał się tu swoiście. Wiarę katolicką wyznawali pracownicy urzędu królewskiego i kancelarii, członkowie magistratu z ławnikami i szczupła liczba mieszczan. Reszta mieszkańców, wśród których nie brakowało radców prawnych, była protestancka. Tutejsi wierni mogli przyjmować sakramenty święte od własnego duszpasterza w Jaworze. Protestanci po otrzymaniu kartki od miejscowego proboszcza udawali się do zbudowanego z gliny i drzewa kościoła lutherańskiego pw. Ducha Świętego, który leżał na przedmieściu Jawora. Tam praktykowali wiarę wyznania augsburskiego. Przy tym kościele pozwolono zamieszkać trzem ministrom protestanckim, którzy odwiedzali chorych, udzielali Komunii św., grzebali umarłych, prowadząc ich publicznie z miasta do wymienionego kościoła, ale bez śpiewu, tylko przy dźwięku dzwonów. W niedzielę i święta protestanci z całego księstwa jaworskiego udawali się do tutejszego kościoła. W kościele parafialnym natomiast rzadko przebywali wierni. W duszpasterstwie w Jaworze jako proboszcz pracował ks. Maciej Ignacy Sartorius, liczący 65 lat i posiadający tu beneficjum przez 26 lat. Zrezygnował

---

⁵² *Tamże*, s. 33-34.

z niego w 1686 r., zastrzegając sobie u nowego proboszcza utrzymanie i trzecią część dochodów stuy. Parafię po nim objął ks. Kasper Franciszek Scribanus⁵³, Ślązak z Zielonej Góry, poprzednio archiprezbiter w Bolesławcu. Pomocą służył mu kapelan ks. Sebald Sporisch, Ślązak z Otmuchowa. Katechizację prowadzono tu sporadycznie, przeważnie w święta. W kościele filialnym w Paszowicach celebrowano Msze św. 3-4 razy w ciągu roku. Tutejsi parafianie, z wyjątkiem ośmiu, byli protestantami i nie chodzili do kościoła. Bywali natomiast w kościele protestanckim w Jaworze⁵⁴.

Z następnej wizytacji dowiadujemy się że miasto Jawor w 1718 r. miało oprócz kościoła parafialnego klasztor franciszkanów. Najświętszy sakrament, umieszczony w pięknym tabernakulum, był otaczany godną czcią. Jako proboszcz pracował w Jaworze ks. Kasper Franciszek Schribanus, pochodzący z Zielonej Góry. Obsługiwał on jeszcze oprócz kościoła parafialnego kaplicę zamkową pw. św. Jadwigi, gdzie celebrował w każdy czwartek. Administrował też kaplicą szpitalną pw. św. Wojciecha. Nauka katechizmu trwała w niedziele od Wielkanocy do św. Michała, w godz. 13.00-14.00. W zimie, w środy uczono dzieci katechizmu. Msze św. odprawiano przykładnie, a kazania głoszone w niedziele i święta. W całej parafii Jawor mieszkało wówczas 450 katolików, a protestantów 1000. Dzieci rodziców różnej religii wychowywano po katolicku. Duszpasterz spowiadał w stule i komży. Rezerwaty (listy grzechów zastrzeżonych władzy wyższej), były wywieszane na konfesjonałach. Do sakramentu bierzmowania przystąpiło wówczas 776 osób. Do sakramentu małżeństwa dopuszczano po wygłoszeniu trzech zapowiedzi, spowiedzi i Komunii św. Wierni chwalili proboszcza za wiedzę, roztropność i dobry zarząd⁵⁵.

Opracowanie to oparte o sprawozdania powizytacyjne, ukazuje wyniki pracy kapłańskiej i przedstawia faktyczny stan duszpasterstwa rozwoju protestantyzmu – do końca czasów habsburskich. Mimio, że podstawa źródłowa niniejszego przedłożenia może się wydawać nieco jednostronna, niemniej jest to bogaty zasób uwag i ocen, ukazujący obraz widziany oczyma ówczesnych katolickich wizytatorów. Akta

---

⁵³ Ks. Kasper Franciszek Karol Scribanus, doktor teologii i prawa kanonicznego, senior kapituły kolegiaty głogowskiej, był proboszczem parafii Jawor w latach 1687-1732. Zob. RYBOTYCKI. *Dzieje parafii rzymsko-katolickiej*. s. 31.

⁵⁴ URBAN. *Z dziejów duszpasterstwa*. s. 68-69.

⁵⁵ *Tamże*. s. 145-146.

powizytacyjne przedstawiają nam praktyki religijne, życie kleru parafialnego, szczegółowo podają pochodzenie terytorialne oraz wykształcenie kapłanów pracujących w Jaworze i ich stosunek do obowiązków kościelnych. Znajdujemy też szczegółowe informacje dotyczące nabożeństw czy sprawowanych sakramentów. Ponadto odnajdujemy dane, dotyczące głoszenia kazań, śpiewania pieśni, nauczania katechizmu. Nie ograniczają się one tylko do opisu świątyni katolickiej, ale mamy też wzmianki odnoszące się do świątyni protestanckiej istniejącej na obrzeżu miasta. Obecność protestantów w Jaworze, jak i powstały kościół Świętego Ducha sprawiły, że mieszkańcy miasta tam kierowali swe kroki. Ciekawą rzeczą jest fakt, że protestanci pokonywali niekiedy znaczne przestrzenie, by korzystać z posługi duszpasterskiej w tym wyznaniu. W wieku XVIII zauważyć możemy pewne przejawy gorliwości duszpasterskiej, przez zwiększoną aktywność kapłańską, katechetyczną i kaznodziejską. Miasto jednak pozostaje nadal pod wpływami protestanckimi. Powyższy przyczynek dowodzi, że nadzór władz katolickich nie ustawał mimo niesprzyjających okoliczności dziejowych. Rzetelne zapisy sprawozdawcze pozwalają na ustalenie wielu faktów w rozwoju katolicyzmu w parafii jaworskiej. Zapoznanie się z nimi kształtuje obraz pełen walki wyznaniowej i pracy duszpasterskiej. Trudna historia kopie głębsze fundamenty wiary, na których wznosi się kościół św. Marcina w Jaworze.

PASTORAL WORK OF JAWOR PARISH IN MODERN TIMES IN THE LIGHT OF AFTER INSPECTION DOCUMENTS

S u m m a r y

Inspections of the parishes and other church institutions have already been known in West and in Poland in the Middle Ages. Edicts of Council of Trent demanded to visit each parish in the diocese once per year, in larger dioceses – every two years. After inspection official documents are perfect historic source presenting the picture of parish life seen by eyes of catholic inspectors of the time. In the modern times Jawor parish has been inspected many times. The official documents after inspection show the religious practices, life of the parish clergy and allow to establish many facts of struggle of the catholic parish with Protestant influence dominating in the town and in Silesia.

Thum. Jarosław Sempryk

Słowa kluczowe: parafia Jawor, wizytacje kanoniczne, historia Kościoła
Key words: Jawor parish, canonical inspections, history of the Church